Разблытайма таямніцы!

Скарб думак

№ 7.

ПАНЯДЗЕЛАК **8** СНЕЖНЯ 2003 ГОДА

Незалежнае рознабаковае выданне

Сёння ў нумары:

БЕЛАРУСКАЯ МІНУЎШЧЫНА № 4 1995
ГІСТОРЫКА-ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫ ІЛЮСТРАВАНЫ ЧАСОПІС

Роздум

Святаслаў Асіноўскі. Вільгельм Кнорыньш: "Мы лічым, што беларусы не з'яўляюцца нацыяй".

(стар. 2)

Дыягназ сыстэмы адукацыіі Беларусі

Беларусь сцэнары рэформаў

Эўрапейскі выбар для Беларусі

Максім Жбанкоў, Аляксандар Палоньнікаў

СТАРОНКІ КНІГІ *Глядзіце старонкі 3-4.*

Зваротная сувязь.

Помнік у сувязі з бітвай на рацэ Нямізе ў 1067 г. Знаходзіўся ў пачатку цяперашняй вуліцы Мяснікова. Фота 1897 г. →

Паважаныя чытачы!
Калі Вы ведаеце гісторыю гэтага помніка, калі ласка, распавядзіце яе і рэдакцыі „Скарба Думак".

Тэлефон: 233 61 89.
E-mail: lebiedz@tut.by.

З кнігі Васіля Іванавіча Каляды „Мінск учора і сёння" 1988г. (Стар. 19) →

Ларыса ГЕНІЮШ

***

Страх -- за праўду кінуцца ў бой,
Страх.-- не дагадзіць акупанту,
Быць удома самім сабой,
Чалавекам быць! -- страх пракляты...

Суд -- за думкі вольны размах,
Воля -- толькі прадажнаму слову.
Беларусам быць -- тройчы страх,
Страх -- валодаць роднаю мовай.

Страх -- удалечы мець братоў,
Перад зьдзекам страх не скарыцца,
Страх -- маліцца на мове дзядоў,
Дзікі страх -- наогул маліцца!

Страх -- што ў вечары Каляда,
Страх за сына, што пойдзе ў школу,
Страх -- што бліжняга не прадаў,
Страх -- што чэсны, што не жывёла.

Страх гуманнасьці, дабраты,
Перад рускім страх, перад ляхам...
Ці ж мы горшыя, га, Браты?
Можа хопіць гэтага страху?

***

Кажуць -- добра, а мне ўсё нядобра:
Я ня бачу ўжо сэрцаў харобрых,
Я ня бачу вачэй, закаханых
Назаўсёды ў зямлю курганную.
Тут купляюць усё за грошы,
І няма Кастусёў -- толькі Прокшы.
Волю краю -- дзядоў летуценьні
Прадаюць сёньня разам з сумленьнем,
Веру продкаў сівую і мову,
Нават душу прадаць гатовы,
Усё бяз болю даюць, бяз бою,
Тут ня скажуць: "сваё", "сьвятое",
Тут адданых народу брацьцяў
Як Хрыста вядуць на расьпяцьце.
Хто прад злыднем ня стаў на калені,
У таго кідаюць каменьнем.
Усё тут нагла, усё бязбожна,

І "крывіч" тут казаць няможна!
Нельга думаць, сьпяваць, сьмяяцца, -
Толькі праца, тупая праца!
Зноў над намі воля чужая,
Зноў глуміцца маскаль над краем,
Зноў выконваць чужыя "пляны"
Беларусам наканавана...

***

Край мой любы, птушка падбітая,
Больш магілаў тут, чым калыскаў.
Баляць раны яшчэ незажытыя,
Не загояць іх абяліскі.

Змыла неба сьнягамі, зьлівамі
Сьлед ахвярнай крыві гарачай,
Толькі дрэвы, што над магіламі,
Яшчэ й сяньня маўчаць і плачуць.

Зарастае, кулямі зворана,
Ніва жытам-аўсом ўперамешку,
Па ёй маткі, як галкі чорныя,
Да магіл пратапталі сьцежку.

Вокал неба хмарнае, хмарнае,
Кропіць дожджык густыя травы,
Па-чужацку пяюць над ахвярамі
Пра геройства, пасьмертную славу.

Граюць гімны чужым начальнікам,
Звоняць грудзі іх мэдалямі.
Толькі маткі плачуць адчайна
Над магіламі, над крыжамі...

Лёгка "славу" зваць несьмяротнаю,
Патаптаўшы боль чалавечы,
Толькі ж словы болю гаротнага
Боль у сэрцах нам не залечаць...

***

Йду па Менску, нідзе свае мовы ня чую,
Можа, сьцішана б'ецца пад сэрцам яна?
Крывічам хочуць праўду падкінуць чужую,
Але ж праўда ў народа адвеку адна!

Ад народзін адну толькі ведаем маці,
Нашых продкаў сярмяжных ня зблытаць ні з кім.
Гаварэця ж, Браты, як сялянская Маці -
Беларусь, Маці нашая перад усім!

МОВА

Сьцішаным сэрцам я чую: бурліць
нібы вясновыя воды,
мова адвечная з родных крыніц,
мова зямлі і народа!

Вякі надбіваюць, спыняюць яе
чужацкія дзікія орды,
а мова -- жывая, а мова пяе,
гучыць яна ўпэўнена, горда!

Людзі, цясьней! Няхай сэрцы ня сьпяць,
зь зямлі мы адной і з роду,
змагацца з насільлем і мурам стаяць,
і быць нам народам, ня збродам!

56 Ларыса Геніюш Вершы

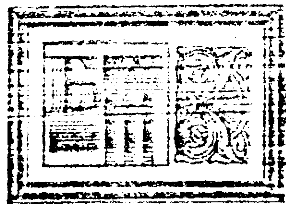
***

Край мой любы, войнамі змучаны,
Над народам сьмяротны цень...
Моладзь споена, моладзь аблучана -
Ці падыме Цябе з калень?

Адным -- чарку, другім -- у партыю,
Толькі б нечым заціснуць рот.
А дзе ж тыя, чагосьці вартыя,
Што стаялі б за свой народ?

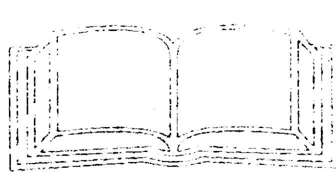
Шкода вас, хлусьнёй заняволеных...
Мовы роднае не чуваць.
Можна збожжа прадаць, жывёліну,
А ці можна душу прадаць?

Не было нам ніколі соладка,
Горда ўмелі мы боль стрываць.
Можна хату прадаць і вопротку,
А ці ж можна Маці прадаць?

ВІЛЬГЕЛЬМ КНОРЫНЬШ:

"Мы лічым, што беларусы не з'яўляюцца нацыяй..."

Святаслаў АСІНОЎСКІ

Шаша з беларускай Гародні ў летувіскі Друскінінкай (дарэчы, раней нашыя Друскенікі) – самая звычайная. За прыгараднымі Грандзічамі – калгасныя палеткі. Мінеш Зарыцу – уздоўж дарогі паўстаюць прысады са стромкіх таполяў. Пасля Гожы да асфальта падступае хваёвы бор, які цягнецца правым берагам Нёмана да самага Друскінінкая. Якраз тут, у бары, і стаіць пры дарозе немудрагелістае збудаванне – паказальнік, які сведчыць, што за ім пачынаецца Летува.

Мытні, як цяпер, раней тут не было. Перасякаючы ў аўтобусе нябачную рысу, што аддзяляла славянскую Беларусь ад балцкай Летувы, літаральна ніякіх змен у прыдарожным пейзажы не заўважыш: летувіскія хвоі нічым не адрозніваюцца ад беларускіх, і аблокі, якія плывуць у небе над імі – такія ж. Прыкметы "замежжа" ў прыродзе адсутнічаюць поўнасцю. Але вось на каўнаскай развілцы, перад самым Друскінінкаем, пачынаеш разумець: ты – на іншай зямлі. Ужо таму, што на паказальніку, скіраваным у той бок, адкуль ты едзеш, стаіць летувіскі надпіс – Gardinas.

У свой час, калі жыў у Гародні, даволі часта бываў у Друскінінкаі – усяго каля сарака кіламетраў і ніякіх перашкод: ні мытняў, ні межаў. І заўсёды, прызнаюся, па-добраму зайздросціў суседзям-летувісам. Асабліва калі нетаропка прагульваўся па маляўнічых вулачках знакамітага горада-курорта і ўслухоўваўся ў непрывычную для слыху плаўную гутарку гараджан. Падабалася і тое, як мясцовыя жыхары гавораць па-руску – з прыемным "замежным" акцэнтам. З цікавасцю разглядаў напісаную па-летувіску рэкламу: stotis – вакзал, penus – малако, alus – піва, zuvis – рыба. Асабліва падабалася, як летувісы вітаюцца: labas dienas!

У такія хвіліны было асабліва крыўдна: у нашай Гародні (ды і ў кожным з сотні беларускіх гарадоў) – усё інакш. Нацыянальны, так бы мовіць, каларыт адсутнічае ці не поўнасцю. Слова па-беларуску не пачуеш! Ні на вуліцы, ні ў магазіне, ні ў аўтобусе. Беларуская рэклама (накшталт "Садавіна – гародніна" ці "Гастраном" – розніца ў адну літару) – выглядае якраз "па-замежнаму". Карацей, усё, як у Смаленску, Саратаве, Маршанску ці Арзамасе... Вясковыя бабулі з іх сакавітай гаворкай дзе-небудзь на рынку – экзотыка, як тыя летувіскі на гародзенскай барахолцы.

Слухаючы гэтых бабулек, не раз самотна думаў: чаму знікае (ды што там знікае! лічы – знікла) з вуліц, з жыцця нашага цудоўная беларуская мова? Чаму летувісы – невялікі ў параўнанні з беларусамі народ – не паддаліся моўнаму генацыду, пранеслі праз вякі, праз нямецкую, польскую, расійскую, савецкую экспансію любоў да роднага слова, зберaглі яго, нягледзячы ні на што, а мы – бязвольна і пакорліва адмовіліся ад мовы продкаў і карыстаемся цудоўнай, багатай, але – чужой мовай? Нас жа дзесяць мільёнаў, у нас ёсць свая спрадвечная зямля, на якой мы жывём больш за тысячу гадоў, мы не чужыя тут – на берагах Нёмана, Дняпра, Дзвіны, Прыпяці, Бярэзіны...

Што ж мы так, а?..

Больш за сто пяцьдзесят гадоў таму назад знакаміты польскі паэт Адам Міцкевіч (ён, дарэчы, паходзіў з Наваградчыны і лічыў сябе ліцвінам – у сучасным разуменні беларусам) так пісаў пра беларусаў і іх мову: "З усіх славянскіх народаў русіны, гэта значыць сяляне Пінскай, часткова

1 стар.

Мінскай і Гародзенскай губерняў, захавалі найбольшую колькасць агульнаславянскіх рысаў. У іх песнях і казках ёсць усё. Пісьмовых помнікаў у іх мала, толькі Літоўскі Статут напісаны іх мовай, самай гарманічнай і з усіх славянскіх моў найменш зменай...

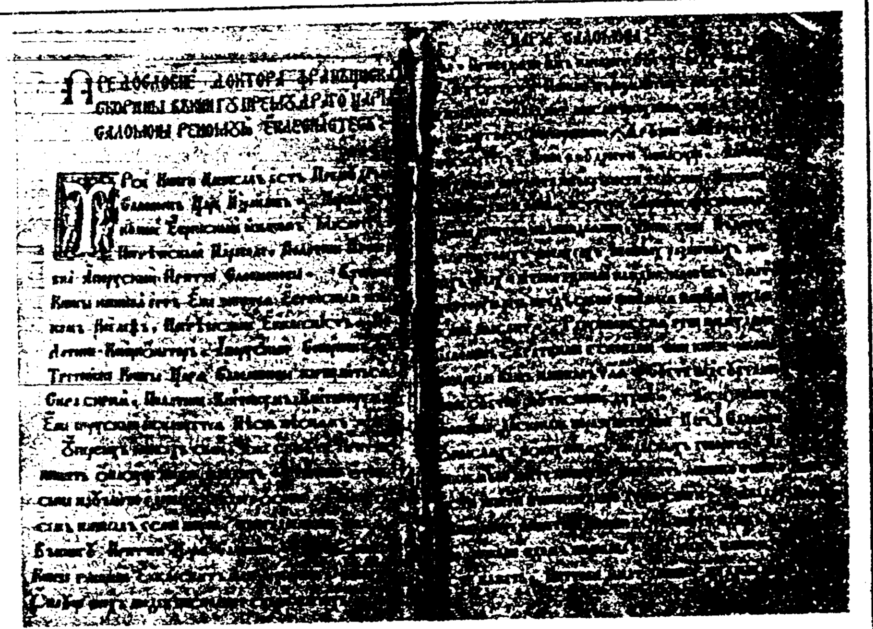
...На беларускай мове, якую называюць русінскай альбо літоўска-русінскай... гаворыць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта самая багатая і самая чыстая гаворка, якая ўзнікла даўно і цудоўна распрацавана. У перыяд незалежнасці Літвы (Міцкевіч меў на ўвазе Вялікае княства Літоўскае. – С.А.) вялікія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай перапіскі".

Праз колькі гадоў наш зямляк паэт Уладзіслаў Сыракомля, аўтар вершаў знакамітага раманса "Калі я на пошце служыў ямшчыкам", дапаўняў Міцкевіча: "Пекная гэта галіна славянскай мовы – той крывіцкі (крывічы – адны з продкаў беларусаў – С.А.) дыялект – і старая! Таму што гэта мова нашага Літоўскага Статута і заканадаўства на працягу двух стагоддзяў – XVI і XVII. І пашыраная! Бо смела можна сказаць, што на ёй размаўлялі тры чвэрці даўняй Літвы, народ, шляхта і паны".

З чаго ж пачаўся заняпад старажытнай і шырока распаўсюджанай мовы, якая, згадаю, чатыры стагоддзі была дзяржаўнай у магутнай еўрапейскай краіне – Вялікім княстве Літоўскім?

Хутка спаўняецца трыста гадоў трагічнай для беларусаў падзеі. У 1696 годзе на ўсеагульнай канферэнцыі саслоўяў Рэчы Паспалітай была прынята пастанова аб забароне ў Вялікім княстве Літоўскім пісаць дзяржаўныя дакументы на беларускай мове. Гэты акт "дастойна" падвёў рысу пад уніяй 1569 года – аб'яднаннем Польскага каралеўства і ВКЛ у адзіную дзяржаву. Пачалося выжыванне беларускай мовы не толькі з дзяржаўных устаноў, але і з шырокага ўжытку.

Пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай, скасавання Вялікага княства Літоўскага і далучэння Беларусі да Расійскай імперыі гвалтоўная паланізацыя беларусаў, якая доўжылася каля двух стагоддзяў, змянілася не менш гвалтоўнай русіфікацыяй. Вось

Уступ Францішка Скарыны да кнігі пра мудрага цара Саламона "Еклесіаст", выдадзенай у Празе ў 1518г.

яе этапы... 1820 год – ліквідацыя на Беларусі езуіцкіх вучылішчаў... 1836 год – царскі ўказ аб увядзенні выкладання на рускай мове ва ўсіх навучальных установах... 1839 год – Полацкі сабор зліквідаваў уніяцкую царкву (па сутнасці, яна была нацыянальнай) на Беларусі... 1840 год – сваім указам цар скасаваў дзейнасць Статута ВКЛ 1588 года ў Віленскай, Мінскай і Гародзенскай губернях (за дзевяць гадоў да гэтага дзейнасць Статута адмянілі ў Віцебскай і Магілёўскай губернях)... 1864 год – уведзена палажэнне аб ільготах і перавагах пры куплі зямлі ў заходніх губернях асобам рускага паходжання...

Асобна ў гэтым сумным пераліку трэба вылучыць 1863 год, калі пасля вядомага паўстання пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага было строга забаронена ўжываць паняцці "Беларусь" і "беларускі". Дарэчы, яшчэ намнога раней, ва ўжо згаданым 1840 годзе, быў абвешчаны царскі ўказ, які ліквідаваў геаграфічны тэрмін "Беларусь" і ўвёў ва ўжытак паняцце "Северо-Западный край"...

Кастрычніцкая рэвалюцыя абудзіла ў беларусаў надзею на нацыянальнае адраджэнне. X (1921 год) і XII (1923 год) з'езды РКП(б), кіруючыся ленінскімі ўказаннямі, патрабавалі, каб "... органы нацыянальных рэспублік і абласцей будаваліся пераважна з людзей мясцовых, якія ведаюць мову, побыт, норавы, звычаі адпаведных народаў", каб "былі выдадзены спецыяльныя законы, якія забяспечваюць выкарыстанне роднай мовы ва ўсіх дзяржаўных органах і ва ўсіх установах..." Гэтыя патрабаванні былі заканадаўча замацаваны ў артыкуле 22 Канстытуцыі БССР 1927 года: "Дзякуючы значнай перавазе ў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы насельніцтва беларускай нацыянальнасці, беларуская мова выбіраецца як мова пераважаючая для зносін паміж дзяржаўнымі, прафесіянальнымі і грамадскімі ўстановамі і арганізацыямі".

Так пачынаўся на Беларусі кароткі перыяд беларусізацыі...

Справа гэта, аднак, не атрымала належнага размаху, хаця і пачалася даволі актыўна. Больш таго, толькі пачаўшыся, яна ўжо была асуджана на правал. Вось што пісаў кіраўнік Часовага ўрада Беларусі, сакратар ЦК КП(б)Б Вільгельм Кнорыньш у "Звяздзе" яшчэ 6 кастрычніка 1918 года: "Мы лічым, што беларусы не з'яўляюцца нацыяй і што тыя этнічныя асаблівасці, якія іх аддзяляюць ад астатніх рускіх, павінны быць зжытыя. Нашай задачай з'яўляецца не стварэнне новых нацый, а знішчэнне старых

2

нацыянальных рагатак. Беларускі ж рух з'яўляецца будаваннем новых нацыянальных рагатак, якіх не было дасюль, а таму камуністы не могуць у якім бы то ні было выглядзе прымаць удзел у гэтым руху".

У 1935 годзе Кнорыньш (Кнорын) стаў доктарам гістарычных навук. Яго імя і сёння носіць адна з вуліц сталіцы незалежнай Рэспублікі Беларусь...

Згортванне працэса беларусізацыі, адраджэння мовы і культуры пачалося ў канцы 20-х гадоў. Кампанія гэта праводзілася пад лозунгам барацьбы з "буржуазным нацыяналізмам". Прыхільнікаў нацыянальнай ідэі абвінавачвалі ў "нацдэмаўшчыне". Гэтых людзей без ваганняў запісвалі ў "ворагі народа" з усімі трагічнымі наступствамі.

А хутка распачаліся крывавыя сталінскія рэпрэсіі. У выніку – лепшая частка беларускай інтэлігенцыі (асноўных носьбітаў нацыянальнай ідэі) была або фізічна знішчана, або маральна знявечана і пад страхам смерці выключана з грамадскага жыцця.

У жудасныя 30-я гады на Беларусі пачала ажыццяўляцца шавіністычная сталінская ідэя аб агульнасаюзнай моўнай уніфікацыі. Ішла масавая замена рэпрэсаваных нацыянальных кіруючых кадраў наменклатурай, прысланай з другіх рэгіёнаў.

Тая ж палітыка працягвалася і ў першыя пасляваенныя гады. Так, у 1944 годзе толькі па лініі ЦК УКП(б) у Беларусь з другіх рэспублік было прыслана на сталую работу 429 чалавек. Характэрна, што яны займалі ключавыя пасты: звыш дзесяці атрымалі пасады сакратароў абкамаў партыі, 19 – сталі загадчыкамі аддзелаў абкамаў, каля сарака – узначалілі райкамы партыі.

Яшчэ адзін вельмі характэрны штрых: толькі ў 1956 годзе пасаду першага сакратара ЦК КПБ заняў карэнны беларус – К.Мазураў.

Вынікам шматгадовай "барацьбы з буржуазным нацыяналізмам" стала з'яўленне на Беларусі магутнага бюракратычнага пласта, варожага да беларускай мовы і нацыянальнай культуры. Пра многае гавораць радкі з ліста народнага паэта Беларусі Якуба Коласа ў бюро ЦК КПБ, напісанага ім у 1956 годзе, незадоўга да сваёй смерці: "... Установы сталіцы вывелі з абыходку беларускую мову: на ёй не вядзецца перапіска, на ёй не гавораць з наведвальнікамі, у гарадах няма беларускіх шыльд і надпісаў, мала беларускіх афіш і плакатаў...

Акадэмія навук, якая павінна быць цэнтрам беларускай нацыі, не карыстаецца беларускаю моваю, не выдае на ёй работ, не праводзіць паседжанняў...

Саюзы кампазітараў і мастакоў таксама адмовіліся ад свае мовы...

Беларускую мову можна пачуць у тэатрах і па радыё. Але што гэта за мова? Гэта непрыхаваны здзек над ёю...

Студыя "Беларусьфільм" здымае фільмы на рускай мове, а потым дубліруе іх на беларускую... Дарэчы, дубліраваныя фільмы не з'яўляюцца на экранах сталіцы, дзе і як яны ідуць, невядома...

На жаль, не было зроблена ніякіх крокаў, каб папpавіць гэты крэн ад свае мовы. Вымушаны выпадковымі і нездаровымі абставінамі адыход і інтэлігенцыі ад беларускай мовы стаў няправільна разглядацца як наогул нелюбоў да яе народа, нежаданне ёю карыстацца..."

Я ўжо згадваў К.Мазурава, першага "тутэйшага" кіраўніка ЦК КПБ. Менавіта ён на сходзе партыйнага актыву рэспублікі неяк зрабіў даклад на беларускай мове. У перапынку госць схода – тагачасны першы сакратар ЦК КПСС М.Хрушчоў тут жа, у прэзідыуме, аблаяў Кірылу Трафімавіча: "Ни черта не понятно!.."

"Увайшлі ў гісторыю" словы Хрушчова, прамоўленыя ім на прыступках Беларускага дзяржаўнага універсітэта: "Чем скорее все мы будем говорить по-русски, тем быстрее построим коммунизм" (адрокшыся ад роднага слова, па-руску мы шпарым як мае быць; але дзе ж той камунізм?!).

У тыя часы "мудрыя парады" "першых асоб" успрымаліся як загад: неўзабаве на Беларусі фактычна не засталося школ з навучаннем на роднай мове... Хрушчоўскае "ЦУ" было, дарэчы, падмацавана афіцыйнай тэлеграмай тагачаснага міністра культуры Я.Фурцавай, якую накіравалі ва ўсе рэспублікі: выкладанне ў вышэйшых навучальных установах весці толькі на рускай мове, фільмы здымаць – таксама толькі на рускай...

З тых хрушчоўска-фурцаўскіх часоў прайшло больш за трыццаць гадоў. І ўвесь гэты час палітыка ў адносінах да роднай мовы ў нас праводзілася амаль ці не ў поўнай адпаведнасці з парадамі Мікіты Сяргеевіча. У выніку мы маем тое, што маем: дзесяцімільённы народ, у якога тысячагадовая гісторыя, багатыя культурныя традыцыі, народ, які даў свету такіх волатаў, як Скарына, Будны, Сапега, Цяпінскі, Багушэвіч, Колас, Купала, Багдановіч, Мележ, Караткевіч, Быкаў, – рызыкуе застацца без сваёй мовы.

Ды і што тут дзіўнага? У беларускай Канстытуцыі 1937 года асобны артыкул аб мове наогул адсутнічаў, а Канстытуцыя 1978 года (які "прагрэс" за 40 гадоў!) толькі дапускала "магчымасць навучання ў школе на роднай мове". Толькі 26 лютага 1990 года быў заканадаўча дапоўнены 68 артыкул Канстытуцыі БССР: "Дзяржаўнай мовай Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі з'яўляецца беларуская мова". Але... "Беларуская ССР забяспечвае свабоднае карыстанне рускай мовай як мовай міжнацыянальных зносін народаў СССР".

15 сакавіка 1994 года была прынята новая Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, якая пацвердзіла дзяржаўнасць беларускай мовы.

Але фактычна "мова міжнацыянальных зносін" паўнаўладнай гаспадыняй пануе на беларускіх абшарах, пакінуўшы "дзяржаўнай мове" двухсэнсоўную ролю "госці ў сваёй хаце".

... Хутка бяжыць час. Сёння ўжо няма СССР. Набыла суверэнітэт Беларусь. Яе прызналі дзесяткі краін – членаў ААН.

Ёсць у нас і Закон аб мовах, які яшчэ раз пацвярджае дзяржаўнасць беларускай мовы. Не хапае самага галоўнага – беларусаў, якія б свабодна і з ахвотай карысталіся родным словам. Жменька гуманітарнай інтэлігенцыі і вясковыя бабулі і дзядулі – далёка не ўвесь народ. Асобныя палітыкі, якія, патрапляючы кволым адраджэнцкім тэндэнцыям, спрабуюць іншы раз сказаць некалькі слоў па-беларуску перад тэлекамерай, не могуць, на жаль, скрасіць бядотнага стану некалі апетай Міцкевічам і Сыракомлем "самай гарманічнай" з усіх славянскіх моў, якой сёння пагражае лёс своеасаблівай "латыні". Можа стацца, што праз колькі часу валодаць ёй будуць толькі прафесійныя філолагі.

Як пазбегнуць гэтага трагічнага зыходу?.. Найперш, строга выконваць закон, асобныя артыкулы якога будзе не лішнім напомніць...

Артыкул 4. Кіраўнікі, іншыя работнікі дзяржаўных устаноў, партыйных, савецкіх, прафсаюзных органаў, грамадскіх арганізацый і прадпрыемстваў павінны валодаць беларускай і рускай мовамі ў аб'ёме, неабходным для выканання службовых абавязкаў. (Тэрмін увядзення – 3 – 5 гадоў.)

Артыкул 23. У дзіцячых дашкольных установах, а таксама ў дзіцячых дамах... выхаванне вядзецца на беларускай мове. (Тэрмін увядзення – 5 гадоў.)

Артыкул 24. ... Вучэбная і выхаваўчая работа ў агульнаадукацыйных школах вядзецца на беларускай мове. (Тэрмін увядзення – 10 гадоў.)

Артыкул 29. ... Мовай афіцыйных сродкаў масавай інфармацыі з'яўляецца беларуская мова. (Тэрмін увядзення – 3 гады.)

Закон быў прыняты Вярхоўным Саветам 26 лютага 1990 года... Час ідзе... Мінаюць вызначаныя тэрміны... На жаль, многае з таго, што прадпісана Законам, засталося на паперы. Ствараецца ўражанне, што прыняты з нейкага перапуду дзяржаўны акт сёння сяму-таму бы костка ў горле: паспяшаліся, маўляў. Асадзі назад!.. Давай рэферэндум! Давай двухмоўе!..

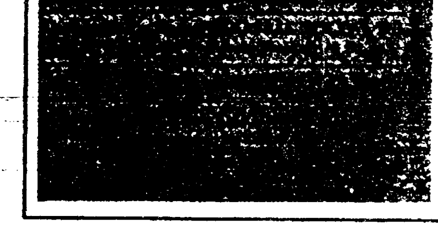
Эх, людцы!.. У Друскінінкаі, як і мае быць, гавораць па-летувіску, у Кутаісі, як і трэба, па-грузінску, у Самаркандзе – па-узбекску...

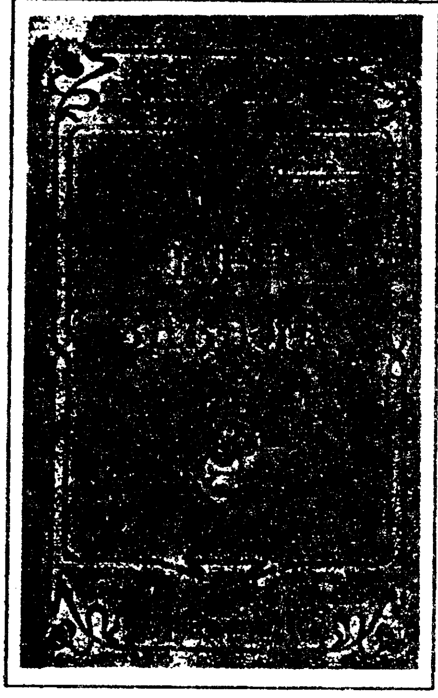
Калі ж загучыць роднае слова ў Пухавічах і Плешчаніцах? І ці загучыць?..

Усё залежыць ад нас, ад тых, хто лічыць сябе беларусамі, ад тых, хто хоча імі быць...

P.S. 14 мая 1995 года адбыўся рэферэндум, на якім звыш чатырох мільёнаў грамадзян Рэспублікі Беларусь (больш 53 працэнтаў) выказаліся за наданне статуса дзяржаўнай і рускай мове. Згублены яшчэ адзін шанс (магчыма, апошні) адрадзіць родную мову...

Фота з БДАКФФД.

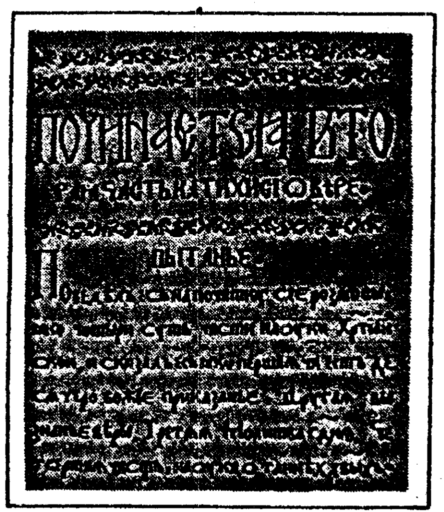

Вокладкі беларускіх кніг, выпушчаных выдавецтвам Марціна Кухты ў Вільні ў 1907 і 1910 гг.

Аўтограф верша Янкі Купалы "Перад будучыняй". 1922 г.

Ліст "Катэхізіса" Сымона Буднага, выдадзены ў Нясвіжы ў 1526 г.

3

4

(Працяг, пачатак у №6)

У гэтых умовах новыя эліты («новыя беларусы», якія ўтойваюць даходы і вывозяць капітал за мяжу, новая рэклямная і мэдыяэліта і г. д.) існуюць альбо ў сукрытай, няяўнай форме, альбо «ўрастаюць» у існыя ўладныя структуры. Фармаваньне новых элітаў і іх зьяўленьне праз ясныя дэмакратычныя працэдуры супярэчыць інтарэсам улады, якая манапольна рэгулюе грамадзкі рух. Да таго ж іх зьяўленьне блякуецца «саўковымі» ўстаноўкамі часткі беларускага насельніцтва. Новыя «актыўныя меншасьці» ня маюць рэальнай прасторы для сваёй легітымізацыі, што запавольвае працэс іх афармленьня і выклікае актыўны «экспарт мазгоў» у памежныя краіны.

З вышэйсказанага вынікае, што ў сучаснай Беларусі адсутнічае натуральная для нармальнага «адкрытага грамадзтва» (К. Попэр) дынаміка абнаўленьня і росту нацыянальных элітаў. У выніку адбываецца крызыс самаідэнтыфікацыі беларускага грамадзтва. Наяўныя «эліты ўчарашняга дня» няздольныя ні глыбока адрэфлексаваць сацыяльныя працэсы, ні распрацаваць эфэктыўныя сцэнары грамадзкага разьвіцьця, ні забясьпечыць іх адэкватную рэалізацыю. Адзін з істотных фактараў замацаваньня агульнай сацыяльнай стагнацыі — адсутнасьць разьвітай сыстэмы элітарнай адукацыі, здольнай забясьпечыць рэгулярную даставу высокакваліфікаваных кадраў на вышэйшыя пятры сацыяльнай структуры.

Навукова-дасьледчая дзейнасьць

Традыцыйным складнікам сыстэмы адукацыі (найперш у сфэры вышэйшай школы) зьяўляецца навукова-дасьледчая актыўнасьць яе супрацоўнікаў. Спалучэньне выкладчыцкай і дасьледчай актыўнасьці дае магчымасьць практычнай «апрабацыі» новых навуковых здабыткаў, атрыманых у працэсе выкладаньня.

Цяперашняя сытуацыя ў адукацыйнай сыстэме Беларусі (асабліва ў сыстэме выкладаньня дысцыплінаў гуманітарнага цыклю) не ствараe рэальных матывацыяў для эфэктыўнай навуковай працы. Найперш гэта зьвязана з уставічнай перагрузкай выкладчыкаў: празьмерным аб'ёмам аўдыторных заняткаў, вельмі складанай сыстэмай справаздачнасьці, неабходнасьцю дзеля годнага заробку шукаць дадатковую працу. Разнастайныя гаспадарчаразьліковыя работы (за выняткам ідэалягічных замоваў) аплачваюцца вельмі кепска і найчасьцей ня маюць рэальнага выкарыстаньня, асядаюць на паліцах архіваў у выглядзе бясконцых «справаздачаў аб праведзенай працы». Выкананьне так званых плянавых тэмаў зводзіцца пераважна да хаатычных дасьледчых высілкаў навуковых супрацоўнікаў.

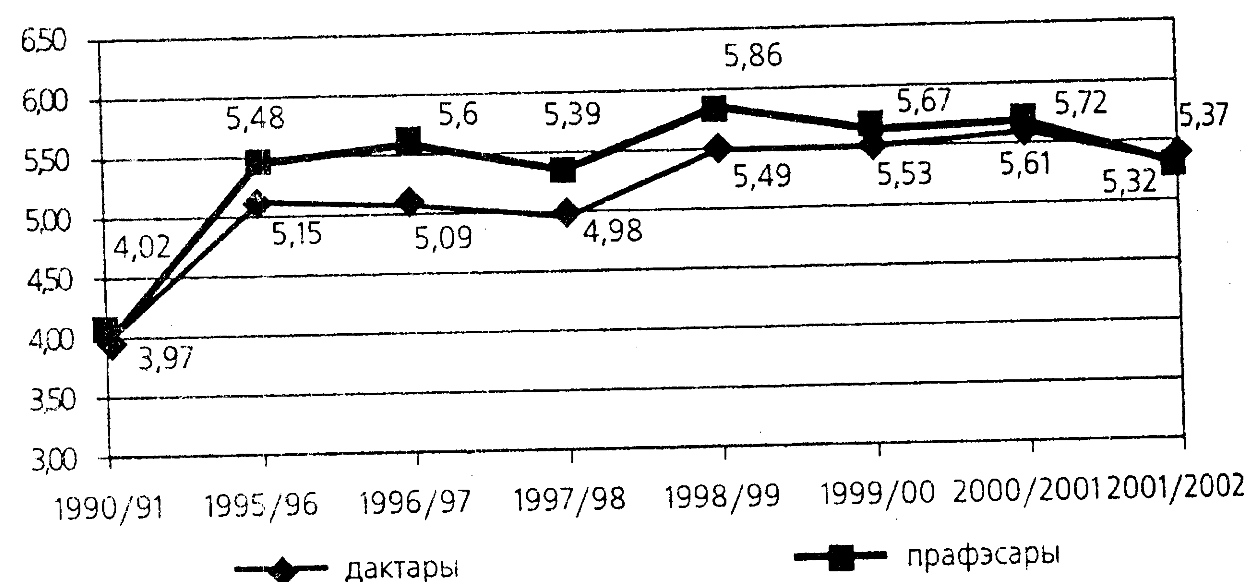
Падзеньне накладаў навуковай спэцыяльнай літаратуры, скарачэньне апошнімі гадамі колькасьці міжнародных кантактаў, відавочна дэкарацыйны характар разнастайных сэмінараў, чытаньняў і канфэрэнцыяў, дзяржаўнае фінансаваньне навукі (у тым ліку і на базе ВНУ) паводле рэшткавага прынцыпу, мінімальны адсотак камэрцыйных замоваў у агульнай колькасьці навуковых працаў ВНУ, адсутнасьць за апошнія гады заўважных прарываў і дасягненьняў выкладчыкаў ВНУ надаюць такім навуковым дасьледаваньням усё больш маргінальны характар. Навука на базе ВНУ стаецца справай альбо графаманаў, альбо энтузіястаў, альбо чыноўнікаў ад навукі, якія бясконцымі сустрэчамі актыўна асвойваюць «адукацыйны турызм».

Істотны аспэкт крызысу навукі пры ВНУ — адсутнасьць матэрыяльнай базы для дасьледчай працы. Тут варта адзначыць як недастатковую тэхнічную забясьпечанасьць (асабліва гэта тычыцца пэрыфэрыйных ВНУ), так і адсутнасьць пэрыядычнага абнаўленьня кніжных фондаў і электронных базаў дадзеных.

Творчыя групы дасьледнікаў ня маюць магчымасьці працаваць на камэрцыйнай аснове і самастойна распараджацца заробленымі сродкамі, укладаць іх у пашырэньне дасьледаваньняў.

Павышэньню дасьледчага патэнцыялу ВНУ замінае і існая сыстэма наданьня навуковых ступеняў і годнасьцяў. Павышэньне ўзросту дактарантаў, а таксама адчувальнае скарачэньне колькасьці асьпірантаў і спаборнікаў выклікана адсутнасьцю пэрспэктываў паляпшэньня іх прафэсійнага статусу і якасьці жыцьця. Распаўсюджанае ў навуковым асяродзьдзі нежаданьне марнаваць некалькі гадоў на аўтарскае навуковае дасьледаваньне для атрыманьня кандыдацкай ці доктарскай ступені абумоўлена і яўна агрэсіўнымі паводзінамі Вышэйшай атэстацыйнай камісіі, якая неаднакроць «зарэзвала» сапраўды наватарскія і арыгінальныя працы. Абараніць дысэртацыю ў Маскве ці Санкт-Пецярбургу значна лягчэй, чым у родным Менску. Такая сытуацыя выклікае скарачэньне колькасьці творча актыўных дактароў і кандыдатаў навук: старэйшыя пакаленьні сыходзяць з навуковай сцэны, новыя ў навуку не ідуць. У выніку адбываецца ўсерадненьне ўзроўню выкладаньня і навуковай працы.

Дактары навук і прафэсары ў % ад агульнай колькасьці асноўнага штатнага пэрсаналу ВНУ*

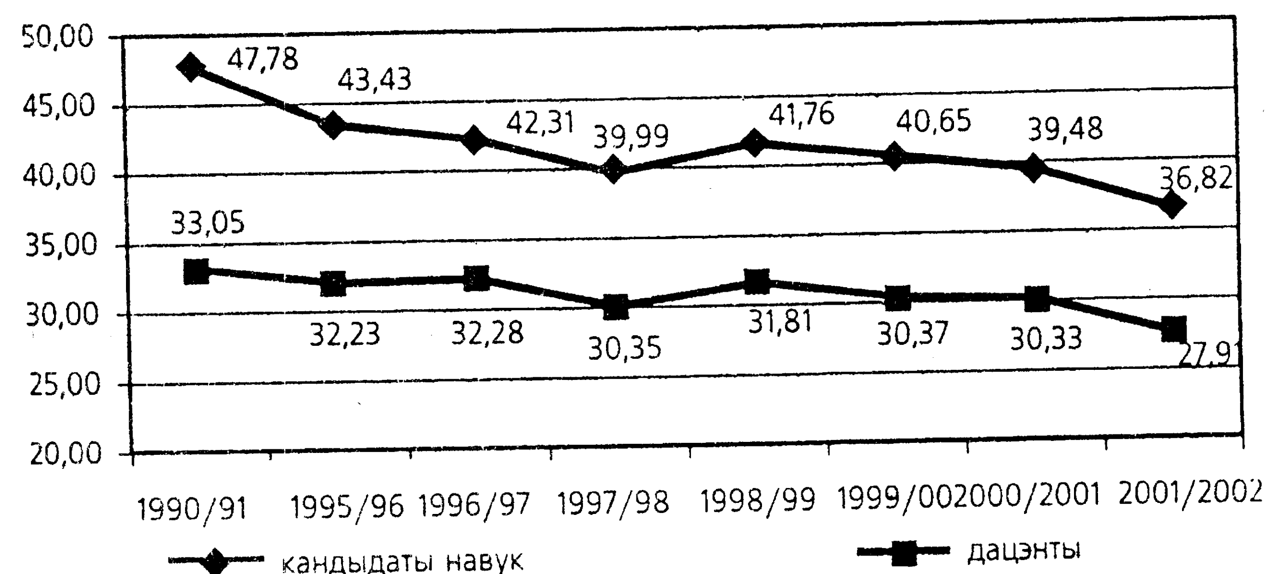

* Крыніца: Галоўны інфармацыйна-аналітычны цэнтар Міністэрства адукацыі РБ.

Галоўным зьвяном сыстэмы адукацыі дзеля аб'ектыўных прычынаў становіцца не актыўная моладзь, а канфармісты старэйшага веку — часьцяком былыя ідэалягічныя работнікі, якія здабылі ў свой час навуковую ступень за працы з навуковага камунізму ці з марксісцка-ленінскай філязофіі.

Існая сыстэма навукова-пэдагагічных годнасьцяў не адпавядае эўрапейскім стандартам, а іх наданьне, у адрозьненьне ад эўрапейскай практыкі, жорстка цэнтралізаванае.

Кандыдаты навук і дацэнты ў % ад агульнай колькасьці асноўнага штатнага пэрсаналу ВНУ*

* Крыніца: Галоўны інфармацыйна-аналітычны цэнтар Міністэрства адукацыі РБ.

Дадатковым абмежаваньнем дасьледчай актыўнасьці работнікаў сыстэмы адукацыі становіцца рост стандартызацыі ў адукацыі і павышэньне кантролю за «правільнасьцю» вядзеньня навучальнага працэсу. Патрабаваньне ад супрацоўніка «кананічнага» выкананьня сваіх прафэсійных абавязкаў, насьцярожана-крытычнае стаўленьне да любой навацыі і экспэрымэнту, відавочна, несумяшчальныя з творчай самарэалізацыяй выкладчыка.

Наяўная сыстэма штогодняй атэстацыі супрацоўнікаў ВНУ наўпрост ня зьвязвае іх навуковую прадукцыйнасьць з матэрыяльным стымуляваньнем і кар'ерным ростам. Актыўны дасьледчык-гуманітар з ВНУ займаецца навукай у аўтаномным рэжыме, на свае страх і рызыку. Пасыўны — імітуе творчы парыў, працуе як кампілятар. І той, і іншы ў творчым пляне існуюць пазасыстэмна, вырашаючы свае заданьні ў межах адукацыйных цыкляў. З гэтага вынікае, што тэрмін «навуковая супольнасьць» адносна вышэйшай школы можна выкарыстоўваць толькі ўмоўна. Рэальна існуе пэўная карпарацыйная супольнасьць, пазбаўленая ўстойлівых унутраных стымулаў да творчага росту і павышэньня дасьледчага патэнцыялу. На ўзроўні сыстэмы працуюць толькі вонкавыя стымулы — дзяржаўная замова, сумесныя праграмы ў рамках СНД, заходнія гранты. Крэатыўнасьць падмяняецца справаздачнасьцю, навуковы пошук — імкненьнем згадаць жаданьне замоўцы. З «фабрыкаў думкі», лябараторыяў інтэлектуальнага пошуку ВНУ ператвараюцца ў «фабрыкі сэрвісу», дэманструючы ў якасьці сваёй галоўнай вартасьці сэрвільнасьць, то бок мастацтва лёкайства.

Сыстэма кіраваньня і самакіраваньня*

У артыкуле 44 Закону «Аб адукацыі» 2002 г. дэкляруецца дзяржаўна-грамадзкі прынцып кіраваньня ў сфэры адукацыі. Аднак гэты прынцып фактычна скасоўваецца працэдурай стварэньня органаў самакіраваньня (да якіх чамусьці адносяцца толькі рады і апякунскія рады): «Палажэньне аб органах самакіраваньня павінна зацьвярджаць Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусі»[12]. Тым самым дзяржавай блякуецца стварэньне сапраўды грамадзкага мэханізму кіраваньня адукацыяй і забясьпечваецца ягоная поўная падкантрольнасьць.

* Падраздзел напісаны пры ўдзеле Сьвятланы Крупнік і Ўладзімера Мацкевіча.
[12] Галоўны інфармацыйна-аналітычны цэнтар Міністэрства адукацыі (www.cacedu.unibel.by/Education).

(Заканчэньне на стар. 4)

4 Дыягназ сыстэмы адукацыі Беларусі

Максім Жбанкоў, Аляксандар Палоньнікаў

(Заканчэньне)

ПЕРАДРУК

Адукацыйная сыстэма Беларусі застаецца цэнтралізаванай і непадкантрольнай грамадзтву. Згорненыя рэформы, пачатыя пасьля абвяшчэньня незалежнасьці краіны. Актуальныя кірункі афіцыйных рэфарматарскіх высілкаў скіраваны на стварэньне структуры 12-гадовага школьнага навучаньня, пераход школы на 5-дзённы навучальны тыдзень, увядзеньне ў навучальных установах 10-балавай сыстэмы, а ў вышэйшых навучальных установах — шматузроўневай (шматпрыступкавай) сыстэмы навучаньня (бакаляўр — 4 гады, спэцыяліст — 5 гадоў, магістар — 6 гадоў).

Усе гэты навацыі аніяк не закранаюць сыстэмы кіраваньня адукацыяй.

Заканадаўства, якое рэглямэнтуе адукацыйную дзейнасьць, анахранічнае, «новыя» заканадаўчыя распрацоўкі адтвараюць базавыя прынцыпы каманднa-адміністрацыйнай сыстэмы ў адукацыі. У новай вэрсіі закону аб адукацыі выкрасьлены артыкул аб гаспадарчай дзейнасьці навучальных установаў, скасаваная падначаленасьць Міністэрства адукацыі парлямэнту, надзвычай невыразна вытлумачана ідэя акадэмічных свабодаў вышэйшых навучальных установаў. Заканадаўча блякуецца правядзеньне рэальных рэформаў у адукацыйнай сфэры.

Новы закон замацоўвае савецкую клясыфікацыю ступеняў адукацыі (сярэдняя спэцыяльная, прафэсійнальна-тэхнічная і г. д.) і ліквідуе інстытут экстэрнату. У ім адсутнічае юрыдычнае афармленьне такой формы навучаньня, як магістратура. Прапісаная ў ім тыпалёгія навучальных установаў не адпавядае эўрапейскім стандартам і не забясьпечвае сапраўднай пераемнасьці і тэхналягічнасьці адукацыі.

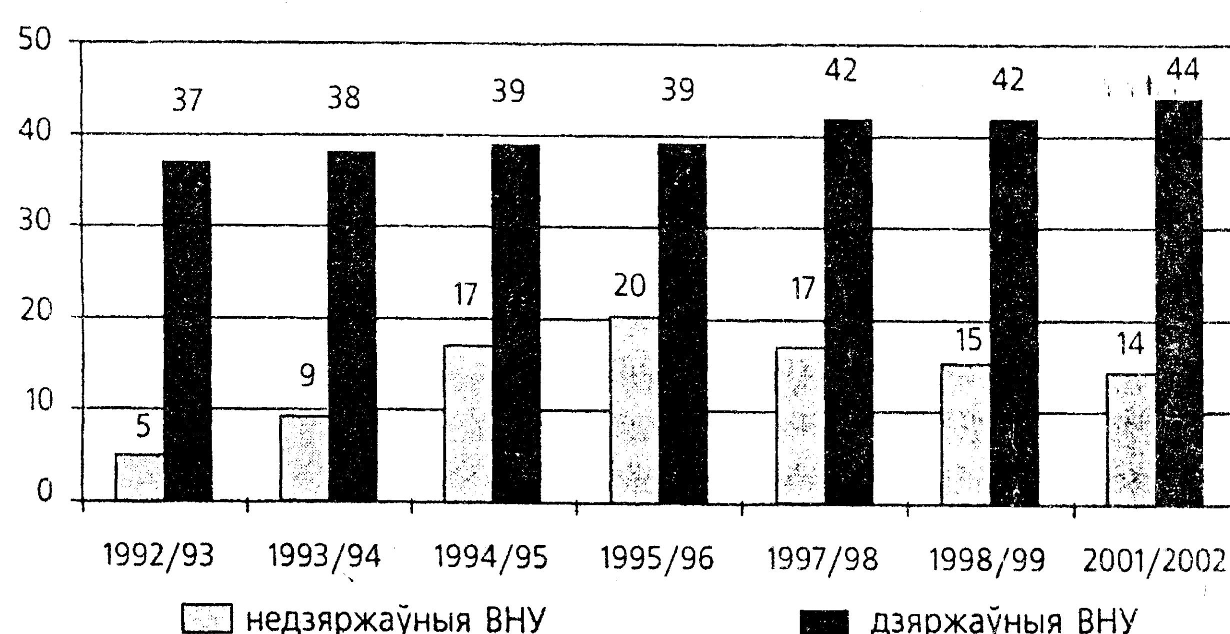
Сыстэма кіраваньня адукацыяй выбудавана паводле прынцыпу вэртыкалі ўлады і ня мае зваротнай сувязі. Яе структура мае такія элемэнты, як «рана», «гарана» і «аблана», што выконваюць кантрольна-ідэалягічныя функцыі, а не экспэртна-мэтадычныя. У той жа час цяперашняя сыстэма не прадугледжвае элемэнтаў самакіраваньня ў працы навучальных установаў. Такі панятак, як «акадэмічныя свабоды», для большыні кіраўнікоў навучальных установаў паранейшаму застаецца незразумелым і бессэнсоўным.

Скрайняя цэнтралізаванасьць адукацыйнай сыстэмы, яе закрытасьць і непразрыстасьць для грамадзтва (у спалучэньні з афармленьнем аўтарытарнай адукацыйнай эліты на ўзор палітычнай) ствараюць спрыяльныя ўмовы для росту карупцыі ў сфэры адукацыі, пашырэньня ўсялякіх пабораў пад выглядам «платных паслугаў» і «добраахвотных ахвяраваньняў», росту ценявой адукацыі. Асабліва апошнім часам разьвілася практыка «сьпісавага» паступленьня ў ВНУ, калі дэканат пэўнай ВНУ складае сьпіс абітурыентаў, якія павінны паступіць, нягледзячы ні на што. Пашыраюцца таксама формы гандлю экзамэнацыйнымі адзнакамі і дыплёмамі, розныя віды простай і сукрытай «падтрымкі» падчас навучаньня, пераразьмеркаваньне кіраўніцтвам навучальных установаў фінансавых паступленьняў на сваю карысьць. Наагул можна казаць пра імклівы рост карумпаванасьці вышэйшай школы.

Імкненьне дзяржавы забясьпечыць поўны кантроль над усімі формамі адукацыйнай дзейнасьці выяўляецца ў дыскрымінацыі недзяржаўных адукацыйных ініцыятываў (адмова ў выдачы ліцэнзіяў, уставічныя фінансавыя праверкі, праблемы з арэндай навучальных плошчаў і г. д.). Заданьне такой актыўнасьці зразумелае: абмежаваць колькасьць і сфэру ўплыву недзяржаўных навучальных установаў.

У той жа час на пачатку 1990-х гг. узьнік шэраг прыватных адукацыйных праектаў, якія спалучылі новыя «рынкавыя» мэханізмы і інтарэсы «новай старой» адукацыйнай намэнклятуры (Эўрапейскі гуманітарны ўнівэрсытэт, Інстытут парлямэнтарызму і прадпрымальніцтва, Інстытут сучасных ведаў і г. д.). Тым самым адбывалася афармленьне рынку адукацыйных паслугаў, паўставала канкурэнцыя навучальных установаў. Замест сумленнай канкурэнцыі дзяржаўны сэктар аддае, аднак, перавагу адміністрацыйнаму прэсінгу «суперніка».

Колькасьць ВНУ*

* Крыніца: Галоўны інфармацыйна-аналітычны цэнтар Міністэрства адукацыі.

«Недарэфармаванасьць» сыстэмы адукацыі выяўляецца ў супярэчлівым суіснаваньні ў адзінай адукацыйнай прасторы навучальных установаў і навукова-мэтадычных органаў розных пакаленьняў — «савецкіх» ПТВ і сярэдніх школаў, «заходніх» гімназіяў і каледжаў, традыцыйных інстытутаў падвышэньня кваліфікацыі і новых школаў маркетынгу і мэнэджмэнту, Рэспубліканскага інстытуту вышэйшай школы і незалежных аналітычных групаў. Як вынік, існуе дубляваньне функцыяў і адсутнасьць адзіных прыярытэтаў. Сыстэма адукацыі перагружаная і патрабуе ачышчэньня ад малаэфэктыўных складнікаў. Існуе неабходнасьць аднаўленьня рэальнай сыстэмнасьці, г. зн. забесьпячэньня ўнутранай цэльнасьці, празрыстасьці і сумернасьці ўсіх формаў адукацыйнай дзейнасьці.

Наяўная сыстэма адукацыі фактычна ня мае спэцыяльна падрыхтаваных кіраўнічых кадраў усіх узроўняў. «Мэнэджмэнт у сфэры адукацыі» — гэта яшчэ не запоўненая ніша, бо ў краіне не існуе ні навучальных установаў з такой спэцыялізацыяй, ні практыкі кваліфікаванага адбору пры заняцьці кіраўнічых пасадаў. Арганізацыйна-кіраўнічай працай занятыя не прафэсіяналы, а альбо кар'ерысты (арыентаваныя на дасягненьне ўласнага дабрабыту абы-дзе і абы-як), альбо «свае людзі» (асабіста адданыя начальству і без сваёй уласнай думкі), альбо аўтсайдэры прафэсійнай супольнасьці. Так ці іначай, выпадковы чалавек на месцы кіраўніка сыстэмы адукацыі ня здольны прымусіць яе эфэктыўна працаваць.

Рост апошнім часам камэрцыйнай актыўнасьці навучальных установаў адлюстроўвае, як правіла, не рэальныя патрэбы ўстановаў, а ўзровень амбіцыяў іх кіраўніцтва. Камэрцыйныя праекты маюць пераважна факультатыўны адносна навучальнага працэсу характар, рэальна не прыцягваюць сродкі, а выбудоўваюць «паралельны бюджэт» канкрэтнай установы. Прыкладам можа быць разнаплянавая камэрцыйная актыўнасьць Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту — ад конкурсаў прыгажосьці да радыё Unistar. Пры гэтым стан матэрыяльнай базы, забясьпечанасьць працэсу навучаньня інфармацыйнымі рэсурсамі новага пакаленьня і ўзровень аплаты супрацоўнікаў БДУ застаюцца абсалютна неадпаведнымі статусу «першай ВНУ краіны».

Прынятая сыстэма статыстычнай справаздачнасьці ў сфэры адукацыі не адлюстроўвае базавых паказьнікаў стану і разьвіцьця сыстэмы адукацыі.

Адсутнічае дакладнае ўяўленьне аб нормах навучальнай нагрузкі. Прынятыя на сёньня нормы, як для выкладчыкаў (550 аўдыторных заняткаў для ВНУ замест 150 у ЗША), так і для студэнтаў, завышаныя і супярэчаць эўрапейскім стандартам, што выклікае агульнае паніжэньне якасьці навучальнай працы. Суадносіны колькасьці выкладчыкаў і студэнтаў таксама не адпавядаюць прынятым эўрапейскім стандартам, што дазваляе казаць пра стратны характар беларускай сыстэмы адукацыі. У гэтым выпадку йдзецца і пра неэфэктыўную кадравую палітыку: штаты празьмерна разьдзьмутыя, ацэнка працы ўсярэдненая й не адпавядае рэальнаму ўнёску супрацоўніка, адсутнічае эфэктыўная стымуляцыя творчай актыўнасьці.

Сучаснай сыстэме кіраваньня адукацыяй уласьціва спалучэньне дэманстрацыйнай бюракратычнай актыўнасьці, імправізацыйна-аўтарытарнага стылю кіраваньня, марнаваньня і без таго нязначных сродкаў зь дзяржаўнага бюджэту і хаатычнага эканамічнага (камэрцыйнага) экспэрымэнтаваньня. Фактычна сучаснае кіраваньне беларускай адукацыяй ня здольнае забясьпечыць эфэктыўнага функцыянаваньня і разьвіцьця сыстэмы. Наяўныя кіраўнічыя кадры, дзеючы ў рамках жорсткай дзяржаўнай палітыкі, здольны забясьпечыць у найлепшым выпадку толькі выжываньне канкрэтнай навучальнай установы, але не яе якасны рост. Сыстэма адукацыі выяўляецца неэфэктыўнай ня толькі ў інфармацыйна-мэтадычным, але і ў кіраўніча-эканамічным пляне.

Высновы

Беларускай адукацыі ўласьцівы *ўсебаковы крызыс*. Замест інфармацыйнага забесьпячэньня яна трансьлюе «інфармацыйны шум», замест творча думаючай «будучыні нацыі» прадукуе канфармістаў ці інтэлектуальных эмігрантаў, замест новых элітаў тыражуе чыноўніцкія кадры, расьцярушвае і люмпэнізуе выкладчыкаў. Неэфэктыўнасьць беларускай адукацыі палягае ня толькі ў нізкай якасьці выніковага прадукту, але і ў прынцыповай няздольнасьці яе кіраўнічых структураў арганізаваць эфэктыўную работу грувасткай і шмат у чым застарэлай сыстэмы. Застарэлыя адукацыйныя мэханізмы працягваюць ствараць «людзей учарашняга дня».

Святкуйма сваё!

Са Святам на тыдні усіх, хто ў гэтыя дні нарадзіўся, пабраўся шлюбам і г. д.

Рэдакцыя "Скарба Думак".

Разблытайма таямніцы!

Скарб Думак

Выдаецца з 27 кастрычніка 2003 года.

№ 7 8.12.03.

Выходзіць у панядзелкі.

Галоўны рэдактар: Міхась ЛЕБЕДЗЬ.
Тэлефон у Менску: 233 61 89.
E-mail: lebiedz@tut.by.

Наклад 299 асобнікаў. *Распаўсюджваецца бясплатна.*